

Tartalom

Összefoglalások

- Jeremy Black: A háborúk és a világtörténelem *(Takács Gyula)* 3
Peter Vodopivec: A szlovénok nemzeti fejlődése a nyelvtantól
az államig *(Szilágyi Imre)* 9

Historiográfia

- Stefan Berger: Visszatérés a nemzeti paradigmához? Nemzeti
történetírás Németországban, Franciaországban, Olaszországban
és Angliában 1945-től napjainkig *(Szombat Tamás)* 17

Egyház-és művelődéstörténet

- Olaf Blaschke és Anthony J. Steinhoff: Felekezet és modernizáció.
Vita az egyházak szerepéről a XIX–XX. századi Németországban
(Pap József) 26
- Stefano Pivato: Dal és politika Olaszország történelmében
(Száráz Orsolya) 36

Fejezetek Közép-Európa történetéből

- Andrzej Chwalba (szerk.): A lengyelek szokásai, mint történelmük
meghatározó része *(D. Molnár István)* 40
- Anssi Halmesvirta–Heino Nyysönen: A múlt, amely nem akar
múlttá válni – Magyar népfelkelés, 1956 *(Nagy Vince Róbert)* 46

A rokontudományok köréből

- G. K. Giannakis: Az indoeurópaiak. II. rész. *(Katona L. Endre)* 49

Középkor

- Angelo Forte–Richard Oram–Frederik Pedersen:
Viking birodalmak *(Miszler Tamás)* 59
- Werner Hechberger: A német középkor vezető rétege
(Halmágyi Miklós) 66

Werner Rösener: A középkori paraszti világ időfelfogása (Pósán László)	75
David Ross Winter: A németalföldi ferences mozgalom kezdetei – Utrechti Wiger mester élete és munkássága (Bradács Gábor)	80
Jan Dumolyn–Jelle Haemers: Városi felkelések a középkori Flandriában (Gulyás László Szabolcs)	88
Adrianus van Heck (szerk.): Enea Silvio Piccolomini és a modern Európa-fogalom születése (Nótári Tamás)	93

Kora újkor

Vanessa Harding: A halottak és az élők Párizsban és Londonban (Fodor Mihályné)	98
• Andrej Kotljarchuk: Lengyelország és Oroszország árnyékában. A Litván Nagyfejedelemség és Svédország a XVII. század közepének krízisében (Sashalmi Endre)	109
Je. V. Alekszejeva: Az európai államigazgatási tapasztalat felhasználása I. Péter korában (Kurunczi Jenő)	116

Újkor

Phillip Ziesche: Az amerikai forradalom exportja (Lévai Csaba)	119
Pasquale Fornaro: Türr tábornok, a „béke apostola” (Pete László)	129
Paul Pickering–Brian Harisson stb.: A nép chartája (Jemnitz János)	131

Jelenkor

Renato Monteleone: Egy nehéz évszázad – a XX. század (Kun Tibor)	136
Richard J. Ellis: Fogadalom az Egyesült Államok zászlajára (Nehéz Győző)	141
Laura James: Nyugaton a helyzet fokozódik: az egyiptomi út, amely a hatnapos háború kitöréséhez vezetett (Prantner Zoltán)	146
Steve Hochstadt (szerk.): A Holocaust forrásai (Lakatos Artúr)	151
Ehud Segev: Az izraeli demokrácia nyomás alatt: Izrael és a zsidó identitás politikája (Csukás Judit)	159

FEJEZETEK KÖZÉP-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A lengyelek szokásai mint történelmük meghatározó része

A neves krakkói történész, *Andrzej Chwalba* szerkesztésében, bevezetőjével és utószavával nemrég a lengyelországi, tehát nem csupán lengyel szokásokat a középkortól napjainkig tárgyaló, a maga nemében első szintézis jelent meg. A nagy formátumú, közel 450 lapos könyv négy részét fiatal történészek (*Lidia Korczak, Marek Ferenc, Dobrochna Kałwa* és *Tadeusz Czekalski*) írták. A kötet címzettjei humán, társadalom- és politikatudományi és közgazdász szakon tanuló egyetemisták, doktorjelöltek, valamint a legfelsőbb osztályokba járó középiskolások, tanárok és újságírók. Tudományos igényvel, de „közérthető és kommunikatív módon” íródott.

Chwalba koncepciója is történészre vall: hogy jobban megértsük őseink viselkedését, meg kell ismernünk szokásaikat. Ezek és a nyelv segítségével tudjuk megértetni és meghatározni magunkat. A szokások részét képezik a nemzeti dialógusnak, gondolkodásra készítetnek kulturális örökségünkről és feltárják a kulturális emlékezetet. Ha meg akarunk ismerni, majd érteni más nemzeteket, először meg kell ismernünk szokásaikat. Ez különösen lényeges a többek között a szokásnormák által szabályozott emberi kapcsolatok fokozódó globalizálódásának korában, az emberek közötti viszonyokat pedig, a jogi, erkölcsi, vallási normákon kívül, éppen a szokások alapelvei szabályozzák – szögezi le bevezetésében a szerkesztő. Úgy véli, a szerzők munkája nehéz volt, hiszen nagy ismeretanyagot igényelt olyan tudományágak területéről, mint a történettudomány, művelődéstörténet, antropológia, szociológia, etnológia, jogtudomány, etika és politológia.

Felsorolja a szokás négy definícióját, amelyeket bizonyos arányban mind alkalmaztak, mert „a szokás szó szélesebb, interdiszciplináris értelmezése teszi lehetővé leginkább történetének a lengyelországi és európai művelődéstörténet és mentalitás összefüggésében való értelmezését”. Az első meghatározás szerint a szokások erkölcsi kódex fajtáját jelentették, az erkölcsösség miatti aggodalom az ősök szokásinak betartása és megőrzése miatti aggodalom volt, illetve egyesek számára

ma is az. A második definíció úgy tartja, a szokás a társadalmi együttélés normáiban megragadott mindennapi élet, amely benne foglalja a megszokásokban, szertartásokban és rítusokban, és amelyet a hagyomány és az emberi tapasztalat szentesít. Sokan folklór jellegű szertartásokat, megszokásokat és ceremóniákat látnak a szokásokban. A negyedik meghatározás hívei, a kulturális antropológusok kulturális kreációt vagy világképet értenek a szokásokon. „Az emberek nem annyira vagy nem csak konkrét szokások szerint cselekszenek, mint amennyire azokat saját elképzeléseik szerint maguknak teremtik [...] a szokások tartalmát és formáját jelentős mértékben az adott kor embereinek szellemisége és mentalitása határozta meg” – fogalmaz. Megjegyzi, hogy a szokások a leggyakrabban megfeleltek érdekeiknek vagy értékeiknek, valamint hogy magukban foglalták az emberek reagálását a szépre, boldogságra, fájdalomra vagy félelemre, tájékoztattak a szellem állapotáról.

A szerzők időrendben tárgyalják a lengyelországi lengyel, viszonylag nagy terjedelemben a zsidó, ukrán, fehérorosz, és kisebb mértékben a német, litván és örmény szokásokat. Ez indokolt, hiszen a régi Lengyelország területén, de még a két világháború közötti lengyel államban is magas volt a kisebbségek aránya. Vitatható viszont, elég-e négy nagy korszak megkülönböztetése. A Középkori századok című részben a XV. század végéig tartó, bő félezer évről van szó. A kezdeteket illetően a 966-os évre, a kereszténység felvételére és egyben az államalapítás dátumára kell gondolnunk. Az Újkori idők a XVI–XVIII. századot jelentik, és 1795-ben azzal zárulnak, hogy a három szomszédos nagyhatalom felosztja egymás között Lengyelországot. Gondunk a III., A felosztások korabeli és a világháborúk közötti Lengyelország című résszel van, amely egyébként a legterjedelmesebb. A szerkesztő bevezetőjében közli: nem látták indokoltnak, hogy a megszállás idejét (jóval több, mint egy évszázadot) elkülönítsék az 1918 végével kezdődő időszaktól, amikor újjászületett az önálló lengyel állam, „mivel nem képez éles határt a lengyel szokásrendszer történetében”. Számunkra ez azért kétséges, mert a nemzet életének hirtelen megváltozása egybeesett a felgyorsult civilizációs átalakulással. Az utolsó, Modern idők című részt kezdő időhatár helyeselhető, figyelembe véve, hogy egy nemzet szokásrendszere lassabban változik, mint a politikai rendszerek. Az 1939-ben kitört II. világháború nemcsak hat éves német és szovjet megszállást jelentett, hanem az utóbbi – mindenekelőtt a háború következményeként – valójában 1989-ig folytatódott. A szerzők érdeme, hogy ezt az évet vitathatatlan cezúrának, politika-, művelődés- és szokástörténeti határnak tartva kitekintenek a közelmúltra.

A cél olyan koncepció kimunkálása volt, „amely a legteljesebben

megmutathatja az egymást követő korszakok szokásainak folyamatosságát és ugyanakkor változékonyságát, valamint az antropológiai univerzumot”. Ezt hat tematikus fejezetben vélték elérni: 1. világkép, 2. család és otthon, 3. az asztal, 4. társasági élet és szórakozás, 5. a munka, 6. közélet. Talán csak a tanulás „elemző kategóriáját”, illetve annak önálló tárgyalását hiányolhatjuk. A legtöbb eddigi kutatónak a XVI–XVIII. század adott témát, a többi korszakkal, elsősorban az utolsóval kapcsolatosan a kötet létrehozói a legkülönbözőbb forrásokat, végrendeleteket, leltárokat, vegyes tartalmú régi nemesi kéziratgyűjteményeket, bírósági ügyiratokat, illemkódexeket, képzőművészeti és szépirodalmi alkotásokat, publicisztikai írásokat, kép- és filmanyagot, mechanikus dokumentációt, tanúvallomásokat, valamint nagy mennyiségű sajtóanyagot használtak.

A tényekben és adatokban rendkívül gazdag könyvből kis számú példát tudunk koronként kiemelni. A középkorban a „mieink–idegenek” opozíció példái elsősorban a lengyel–német konfliktusok, de 1377-ben a lengyelek erőszakosan léptek fel a Lokietek Erzsébet környezetében élő magyarok ellen, akire fia, Nagy Lajos átruházta a Lengyelország feletti uralkodást. Akkoriban és a XVI. században a lengyelek a szomszédos államok polgárait nem számítva zsidók, örmények, olaszok, görögök tömegeit fogadták be, tehát toleránsak voltak az idegenek iránt. A korai építészet állapotának tanúsága, hogy a XV. század végén a kőépületek aránya 4 százalék, közülük a királyi és mánási várak száma 150, a városi épületeké 500, a szakrális építményeké 680 körül lehetett. A külföldiek gyakran bírálták a sokat evő és ivó lengyeleket, de dicsérték élelmüket. Egyesek hiányolták a bort, sör viszont bőven volt. Ekkor jelentek meg a nemesi nevek, amelyek többnyire a birtokra utaltak. A nemesség a közéletben való részvételének, előjogainak, kötelező katonai szolgálatának és királyválasztói jogának köszönhetően már ekkor kezdte kivételesnek érezni magát.

Az újkorban – a XVI. századi viták után – a katolikus egyház nemcsak el tudta fogadni a nemesi ideológiát és szokásrendszert, hanem integrálódott is azzal. Állami és nemzeti öntudat alakult ki, az idegen ajkú nemesség gyorsan asszimilálódott – mint Magyarországon. A protestantizmus, főleg a kálvinizmus fokozta a nő családbeli alárendeltségét. A korabeli konyhát a zsíros, csípős, savanyú és sós ízek jellemezték. A XVIII. században a felsőbb rétegek naponta már háromszor, sőt négyszer ettek, és a szeszesitalok közül a legtöbbet – európai viszonylatban nem túl sokat – a sörből ittak, a borok közül a magyar volt a legkedveltebb. Nagy értéknek számított a vendégszeretet. A keresztény egyházak ördögi találmánynak tartották a táncot. A XVI. században igen gyors városfejlődés a későbbi háborúk miatt lelassult.

A függetlenségét veszített Lengyelország társadalmának agrár jellege a két világháború közötti időig megmaradt, de az erős urbanizáció, a kialakuló igazi nagyvárosok döntő mértékben befolyásolták a szokásokat. Ezek túlnyomó részét a nemesektől vették át a többiek. A világháborúk között már 700–800 ezren olvastak rendszeresen könyvet. Az értelmiségi és földbirtokosi család 1918 után elvesztette a nemzeti azonosság támaszaként játszott politikai szerepét, bár továbbra is a hazafias és tágabb értelemben a világnézeti értékek fő közvetítője maradt – írja D. Kałwa. A Nobel-díjas *Władysław Reymont* Az ígért földje című regényéből idéz, amikor a született arisztokratákat utánozva palotát építő „pénzarisztokrata” gyárost jellemzi: „Mindenki villát (az eredetiben: palotát – *D. M. I.*) épít, hát én is építettem, mindenkinek van szalonja, nekem is van [...] sokba kerül, de annyi baj legyen, hadd lássák az emberek, hogy Müllernek kastélya van s azért mégis jobban szeret a régi házacskájában lakni.” (*Mészáros István és Havas József fordítása.*) A könyvrészlet szerzője az „igazi” arisztokraták szokásait és igényeit kielégítő házat *Bolesław Prus* A bábu című regényében található leírással mutatja be. A két világháború között végbement „az asztal demokratizálódása”, vagyis a különböző nagy társadalmi csoportok étkezése egységesedett. A vodkaivás gyakorivá válása az ország oroszok által megszállt területét jellemezte. A Tátra, mindenekelőtt Zakopane a XIX–XX. század fordulóján a „modernistáknak” köszönhetően vált divatossá. Eddig az időig – amint azt A bábu tanúsítja – a gazdag nemesség szemében szegény volt pénzügyekkel foglalkozni és a gazdagságot kimutatni. Az otthoni privát szférája és szokásai, valamint a nemzeti jellegnek az öltözékekkel való demonstrálása a függetlenség elvesztését követően váltak fontossá. „A lengyel vallásosság sajátosságai között a hit és a nemzeti identitás egy egészé olvadtak össze” – állapítja meg a szerző.

Az 1939 utáni időkről a könyv legrövidebb, vállaltan vázlatosabb része szól. *T. Czekalski* kijelenti: „a civilizációs változások előidézték a társadalom jellegének falusi-városiról városi-falusivá változását [...] Az 1989 előtti, a totalitárius rendszerben létrejött „sors társadalmának”, a rendszerváltozás utánit „a választás társadalmának” nevezi. A mindennapi élet átpolitizálása megnehezítette a „szokások kifejezését”. Úgy ítéli meg, az emberek viselkedésének szférájában a Varsó és az ország északkeleti vagy délkeleti végei közötti távolság óriási. A 60-as években a lengyelek a franciákat és a magyarokat tartották a legrokonszenvesebbeknek. Megfontolandó szavai: „A szocializmust elvetve a kommunizmus utáni társadalomnak nem volt saját, kidolgozott értékrendje [...], tolerálja az adók nem fizetését, a városi közlekedési eszközzel menetjegy nélkül való utazást vagy a munkanélküli segély

jogtalan felvételét.” A kötet e része nagy teret szentel az 1976 utáni második nyilvánosságnak és általában a diktatórikus hatalommal szembeni ellenállásnak. Az egyházak és a vallásosság meghatározó szerepéről tanúskodik, hogy 1946-ban választani lehetett a polgári és az egyházi házasságkötés között, majd 1958-tól előbb polgári házasságot kellett kötni, amivel az egyházi aktus elvesztette állami elismerését. Ezt 1998 után kapta vissza. Lakodalomra városban átlagosan mintegy 70, falun 150-200 vendéget hívnak. A 60-as években pszichológusok hívták fel a figyelmet arra, hogy a túlságosan elfoglalt apák, nevelési feladataikat elhanyagolva, nem adtak mintát fiaiknak a férfiasságból. A 70-es évek közepétől a 80-as évek végéig a lengyel konyha jellegét meghatározó döntő tényező az élelmiszerhiány volt. Kialakult a sorban állás és a megfelelő ismerősök révén történő beszerzés technikája. Lengyelországban nem terjedtek el a korlátozott idejű társasági összejövetelek, és az ilyesmi kínálás nélkül szinte elképzelhetetlen. Kivételes és költséges alkalom a gyerekek első áldozása. A német és szovjet megszállás alatt hazafias kötelességnek számított a kevésbé hatékony munka végzése, amelyet csak a háború utáni gyors újjáépítésben kísért spontán, de rövid ideig tartó lelkesedés. A rendszerváltozást követően, jórészt a tömeges utcai kereskedelemnek és a belőle való meggazdagodásnak köszönhetően új eszmény született: a gazdasági siker embere. A politika iránti érdeklődés 1989 után hamar lelohadt. Lengyelek millióinak fogalmuk sincs, kire szavaznak, és nem ismerik a pártok programját. Már 1990-ben egy lengyelül rosszul beszélő, külföldön élő jelölt a burleszkek stílusában, indián felesége segítségével, mint a dzsungel és a „negyedik dimenzió” kedvelője, az elnökválasztás első fordulójában megelőzte a rendszerváltozás egyik vezéralakját, Tadeusz Mazowieckit, az első nem kommunista kormány miniszterelnökét.

Összegzésében a szerkesztő megállapítja: a szokások lassabban változtak, mint a civilizáció, amit a XX. századig jórészt azzal magyaráz, hogy a társadalom alapvetően agrár jellegű volt és mint ilyen, a természethez kötődött szorosan. A változások az ország nyugati részén gyorsabban mentek végbe, mint keleten. A nagy társadalmi csoportok szokásai a XIX. és elsősorban a XX. században kezdtek egységessé válni. Ma is erősen élnek a vallási hittel összeforrt szokások. A több mint egy évszázados idegen megszállás különösen a társadalmi elitben és az értelmiségben kialakította a nemzeti szokások, dalok, nyelv, szertartások és rítusok megismerésének, dokumentálásának, majd terjesztésének igényét és kötelességét.

A könyv fő értéke, hogy nemcsak a lengyel szokások leírását adja, hanem társadalmi, kulturális, politikai és civilizációs jelenségeket elemez. A szerkesztő a mű végén utal az összehasonlító tanulmányok

folytatásának szükségességére. Ezzel annál inkább egyetértünk, mert olvasás közben gyakran felvetődik bennünk: szokások tömege meg-
egyezik azokkal, amelyekkel a kelet-közép-európai régióban vagy egész
Európában találkozunk. Indokolt, hogy a szerzők teljes mértékben
figyelembe veszik az egyes társadalmi csoportok szokásrendszerében
meglévő eltéréseket. A módszertani mintaként nálunk is haszonnal
forgatható könyv minden fejezetének végén bőséges bibliográfiát találunk.
Kár, hogy az illusztrációk hiányoznak belőle.

Andrzej Chwalba (szerk.): *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*
(Szokások Lengyelországban. A középkortól a modern időkig). Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa, 2005. 447 o.

D. Molnár István